

ذکر

آشنایی با قرآن

و دانش های قرآنی

دکتر محمد حسین رفیعی

سرشناسه: رفیعی، محمدحسین، ۱۳۵۷ -
عنوان و نام پدیدآور: آشنایی با قرآن و دانش‌های قرآنی / محمدحسین رفیعی.
مشخصات نشر: قم، آستان مقدس قم، انتشارات زائر، ۱۳۹۴.
مشخصات ظاهری: ۲۳۶ ص.
شابک: ۹۷۸-۹۶۴-۱۸۰-۴۲۵-۳
موضوع: قرآن - بررسی و شناخت - قرآن و علوم
رده بندی کنگره: ۱۳۹۴ ر۷آ۵/۳/۶۶۵ BP
رده بندی دیویی: ۲۹۷/۱۵۹
شماره کتابشناسی ملی: ۳۹۰۷۸۸۱

ان شاء الله تعالی

۶۶۱

۱۱۳ / شماره ۱ در مدیریت پژوهشی آستان مقدس قم

آشنایی با قرآن و دانش‌های قرآنی

مؤلف: دکتر محمدحسین رفیعی
چاپ و نشر: زائر آستان مقدس
برنامه ریزی و نظارت: پژوهشکده علوم و معارف قرآنی علامه طباطبائی (ره)
ناظر علمی: دکتر علی راد
ویراستاری فنی: ابوالحسن احمدی شاهرختی و ابوالفضل صبرعلیلو
نوبت و سال چاپ: اول ۱۳۹۴
شمارگان: ۵۰۰ نسخه
قیمت: ۱۰۰۰۰ تومان
شابک: ۹۷۸-۹۶۴-۱۸۰-۴۲۵-۳

دفتر مرکزی: قم، میدان شهید مفتاح
مؤسسه فرهنگی اقتصادی زائر کریمه
نمایشگاه دائمی کتاب: حرم مطهر حضرت فاطمه معصومه (س)
صحن صاحب الزمان (عج)

۳۲۹۴۰۸۵۱-۳ / ۳۷۱۷۵۳۶۱

* حق چاپ محفوظ است *

فهرست مطالب

۱۵	درآمد
۱۵	هندسه دانش های قرآنی
۱۶	۱. دانش های درونی قرآن کریم (تفسیر)
۱۶	۲. دانش های بیرونی قرآن کریم
۱۸	اهداف و ساختار محتوایی کتاب حاضر
۲۱	بخش اول: دانش های تفسیری
۲۲	مقدمه
۲۳	درس اول: ویژگی های معرفتی قرآن کریم
۲۴	۱. وجود مفسران معصوم
۲۶	۲. قانون کامل انسانی
۲۸	۳. هدایت گر عقل
۳۰	۴. جاودانگی و جهان شمولی
۳۲	۵. عمق معرفتی قرآن
۳۲	۶. مصون از هر خطا
۳۴	۷. سند نبوت و با عظمت ترین معجزه انبیای الهی
۳۵	خلاصه نموداری درس اول
۳۹	درس دوم: ضرورت و امکان شناخت قرآن کریم
۴۰	۱. ضرورت و اهمیت مراجعه به قرآن کریم

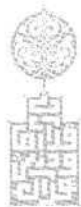
۴۱	۲. ضرورت شناخت قرآن
۴۱	۳. اقسام شناخت قرآن
۴۳	۴. امکان شناخت قرآن (دیدگاه‌های مختلف)
۴۵	خلاصه نموداری درس دوم
۴۷	درس سوم: بایسته‌های فهم قرآن
۴۸	۱. فهم یا تفسیر؟
۴۸	۲. مقدمات فهم قرآن
۵۰	۳. منابع فهم
۵۱	۴. میانی فهم قرآن
۵۳	۵. قواعد فهم قرآن
۵۶	خلاصه نموداری درس سوم
۵۹	درس چهارم: تاریخ، روش‌ها و متون مهم تفسیری
۶۰	۱. گزارش رسیرتفسیرقرآن
۶۳	۲. مفسران و محی قرآن
۶۵	۳. گونه‌شناسی منابع تفسیری
۶۵	۴. بحثی در مفهوم مکتب، روش‌ها و گرایش‌های تفسیری
۶۷	۵. معرفی چند کتاب مهم تفسیری
۶۷	الف: برخی تفاسیر مکتب احناف
۷۰	ب. برخی تفاسیر مکتب شافعی و مالکی
۷۱	ج. برخی تفاسیر مکتب اجتهادی و عتقی
۷۳	خلاصه نموداری درس چهارم
۷۵	بخش دوم: دانش‌های پیرامونی (علوم قرآنی به معنای خاص)
۷۹	درس پنجم: نزول و کتابت قرآن
۸۰	۱. مصدر قرآن کریم
۸۰	۲. معانی و کاربردهای «وحی» در قرآن
۸۲	۳. تاریخ نزول قرآن
۸۴	۴. سرتدریجی بودن نزول قرآن کریم
۸۵	۵. نزول شفاهی یا نزول کتبی
۸۵	۶. اسباب نزول
۸۶	فواید شناخت اسباب نزول

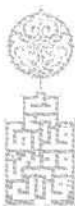
۸۷	اسباب نزول و «کشف ملاک»
۸۷	۷. کتابت و کاتبان قرآن
۸۷	پیامبر اُمّی
۸۸	کاتبان قرآن کریم
۹۰	۸. نوشت افزارها
۹۰	خلاصه نموداری درس پنجم
۹۵	درس ششم: جمع قرآن
۹۶	۱. جمع قرآن
۹۶	۲. تاریخ جمع قرآن
۹۸	۳. جمع آورنده قرآن در یک مصحف
۹۹	۴. جمع قرآن توسط امام علی (علیه السلام)
۱۰۰	۵. سخنی در خط، اعراب و تیرفنون نوشتاری
۱۰۲	خلاصه نموداری درس ششم
۱۰۳	درس هفتم: یکسان سازی مصحف‌ها و پیدایش اختلاف قرائات
۱۰۴	۱. اهمیت تلاوت قرآن
۱۰۵	۲. یکسان سازی مصحف‌ها
۱۰۶	۳. مصاحف عثمانی و پیدایش اختلاف قرائات
۱۱۰	۴. روایات «أحرف سبعة» و اختلاف قرائات
۱۱۱	۵. تعداد قرائت‌ها
۱۱۱	۶. قاریان هفت گانه
۱۱۲	۷. قرائت‌های مورد قبول
۱۱۴	خلاصه نموداری درس هفتم
۱۱۷	درس هشتم: ساختار ظاهری قرآن کریم
۱۱۸	۱. بحثی در مورد «بسم الله الرحمن الرحيم»
۱۲۰	۲. سوره
۱۲۰	اسامی سوره‌ها
۱۲۰	ترتیب سوره‌ها
۱۲۱	نام‌های گروهی سوره‌ها به صورت ترتیبی
۱۲۲	برخی دیگر از نام‌های گروهی سوره‌ها
۱۲۲	۳. آیه

- ۱۲۳ نگاه برخی از مستشرقان به ترتیب سوره و آیه
- ۱۲۵ ۴. بلندترین و کوتاه‌ترین آیه‌ها و سوره‌ها
- ۱۲۵ ۵. مکی و مدنی
- ۱۲۶ فواید شناخت مکی یا مدنی بودن سوره‌ها
- ۱۲۶ ملاک مکی و مدنی بودن سوره‌ها
- ۱۲۶ سایر معیارها
- ۱۲۶ راهنمایی کلی برای شناخت آیات مکی و مدنی
- ۱۲۷ ۶. حروف مقطعه
- ۱۲۷ دیدگاه‌های گوناگون درباره حروف مقطعه
- ۱۲۹ نقد و بررسی دیدگاه مستشرقان
- ۱۳۰ خلاصه نموداری درس هشتم
- ۱۳۳ درس نهم: سبک بیانی قرآن کریم (سوگندها، مثل‌ها و قصه‌ها)
- ۱۳۴ ۱. سوگندهای قرآن
- ۱۳۴ اهداف و کاربری قسم در قرآن
- ۱۳۵ نمونه‌ای از سوگندهای قرآن
- ۱۳۵ تحلیلی بر سوگندها - داوند متعال در قرآن کریم
- ۱۳۶ ۲. مثل‌های قرآن
- ۱۳۶ تفاوت «مَثَل» و «مِثْل»
- ۱۳۷ اقسام تمثیل
- ۱۳۸ فواید بهره‌گیری از مَثَل
- ۱۴۱ ۳. قصه‌های قرآن
- ۱۴۱ اهداف و فواید نقل داستان در قرآن
- ۱۴۲ ویژگی‌های قصه‌های قرآنی
- ۱۴۲ پیام‌های کلی همه قصه‌های قرآنی
- ۱۴۳ تکرار در قصه‌های قرآن
- ۱۴۴ چرا قصه‌های تعداد خاصی از انبیاء؟
- ۱۴۵ خلاصه نموداری درس نهم
- ۱۵۱ درس دهم: ساختار دلالتی قرآن کریم
- ۱۵۲ ۱. محکم و متشابه
- ۱۵۳ فهم آیات متشابه (ارجاع متشابهات به محکومات)

۱۵۴	بررسی یک نمونه از آیات متشابه
۱۵۵	۲. ظاهر و باطن قرآن
۱۵۶	یک نمونه
۱۵۷	۳. نسخ در قرآن
۱۵۷	شرایط نسخ
۱۵۸	انواع نسخ
۱۵۹	خلاصه نموداری درس دهم
۱۶۳	درس یازدهم؛ ویژگی های ذاتی قرآن کریم
۱۶۴	۱. تحریف ناپذیری قرآن
۱۶۵	انواع تحریف
۱۶۶	دلایل عدم تحریف
۱۶۹	۲. اعجاز قرآن
۱۶۹	تعریف معجزه
۱۷۱	هماهنگی معجزه با مهارت ها و علوم شایع در هر زمان
۱۷۱	ابعاد اعجاز قرآن
۱۷۳	تحدی در قرآن
۱۷۵	سایر معجزات پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله
۱۷۶	خلاصه نموداری درس یازدهم
۱۷۹	بخش سوم؛ دانش های میان رشته ای و تطبیقی
۱۸۰	مقدمه
۱۸۱	درس دوازدهم؛ قرآن و علوم
۱۸۲	۱. علم و فرهنگ در عصر نزول قرآن
۱۸۳	۲. جایگاه علم در قرآن
۱۸۴	۳. قرآن و شاخه های مختلف علمی
۱۸۴	۴. قرآن و علوم تجربی
۱۸۴	۵. ارتباط میان قرآن و علوم
۱۸۶	۶. بایسته های ارتباط میان قرآن و علوم
۱۸۸	۷. چند نمونه از اشاره های علمی در قرآن کریم
۱۸۸	۱-۷. تاریکی اعماق دریا
۱۸۸	۲-۷. ستاره ها در حال دور شدن از یکدیگرند

۱۸۹	۷-۳. قانون زوجیت
۱۹۰	خلاصه نموداری درس دوازدهم
۱۹۳	درس سیزدهم: قرآن و سایر کتاب‌های آسمانی
۱۹۴	۱. تعداد کتاب‌های آسمانی
۱۹۸	۲. نگاهی به ساختار قرآن کریم
۱۹۹	۳. نگاهی به ساختار کتاب مقدس
۱۹۵	۴. معرفی تورات و انجیل در قرآن
۱۹۶	۵. قرآن در تورات و انجیل
۲۰۰	۶. اشتراکات قرآن و کتاب مقدس
۲۰۲	خلاصه نموداری درس سیزدهم
۲۰۳	درس چهاردهم: تفاوت‌های قرآن و کتاب مقدس
۲۰۴	۱. تفاوت در نازل
۲۰۶	۲. تفاوت در کتابت و گردآوری
۲۰۷	۳. تفاوت در اعجاز و شگفتی
۲۰۷	۴. تفاوت در سبک و اعتبار
۲۰۹	۵. تفاوت در حجم هدایت
۲۱۰	۶. تفاوت در محتوا و آثارها
۲۱۴	خلاصه نموداری درس چهاردهم
۲۱۷	درس پانزدهم: پژوهش‌های شرق‌شناسی و قرآن
۲۱۸	۱. تعریف «شرق‌شناسی» و «شرق‌شناس»
۲۱۸	۲. دوره‌های شرق‌شناسی
۲۱۹	۳. انگیزه‌های شرق‌شناسان
۲۲۳	۴. رویکردی همه‌جانبه و هدفمند
۲۲۴	۵. ارزیابی پدیده شرق‌شناسی
۲۲۵	۶. اعترافات شرق‌شناسان در مورد قرآن کریم
۲۲۷	خلاصه نموداری درس پانزدهم

منابع

مقدمه

خداوند متعال را شاکریم که توفیق داد گام کوچک دیگری در راستای خدمت به ساحت مقدس قرآن کریم برداریم. قرآن کریم، عالی‌ترین منبع معرفی زندگی متعالی انسان در همه اعصار و قرون است که توانسته همواره فرزاندی و سرآمدی خود را در دایره مایرمتون و منابع، محفوظ نگه داشته و چون نگینی درخشان در میان همه نظریات و قوانین در همه مکات، مادی و غیرمادی خودنمایی کند. این کتاب آسمانی، حاوی ناب‌ترین معارف انسان ساز و دربردارنده زلال‌ترین هدایت‌های نورانی است. از این رومی طلبد هربیننده و شنونده‌ای با غور در پهنه‌ی وسعین این اقیانوس بی‌کران، به قدر توان از گهرهای ناب آن بهره‌مند گردد، و این میسر نمی‌شود مگر با بررسی و شناخت این کتاب و آشنایی با کیفیت شکل‌گیری و عرضه‌ی این گوهر آسمانی.

از دیرباز، دریچه‌های شناخت پیرامونی قرآن کریم را در قالب مجموعه‌های دانش‌های متعددی ترسیم نموده‌اند که هریک مسیری برای شناخت این کتاب عزیز می‌گشاید؛ اندیشه‌مندان این رزه، مجموع این دانش‌ها را «علوم قرآنی» نام نهاده‌اند.

در حوزه‌ی علوم قرآنی، منابع ارزشمند متعددی به همت مؤلفان و دانشمندان بزرگ این علم به رشته‌ی تحریر درآمده، همچنین کاوش‌های ارزشمندی از این دانش، در کتاب‌های تفسیری به انجام رسیده است، لیکن به نظرمی‌رسد در منابع مستقل علوم قرآنی، به‌رغم تلاش‌های علمی ارزشمند، دامنه‌ی برخی موضوعات، با توسعه نامتوازن و غیرضروری مواجه شده است. از این رو در این نوشتار سعی گردید مباحث بنیادین، ضروری و مفید این علم مورد توجه قرار گرفته، از غور در مباحث غیر لازم پرهیز شود.

۱. در این کتاب تلاش شده است سیری کوتاه در دانش‌های قرآنی صورت پذیرد. در این راستا با ارائه‌ی ساختار جدید، هرآنچه در قالب مقدمه‌ی ورود به محتوا و معارف قرآن است، به صورت اجمال تبیین و بررسی شده است. در نوشته‌ی حاضر افزون بر طرح موضوعات مرسوم در علوم قرآنی، از مباحث نظری مرتبط با تفسیر قرآن، ارتباط قرآن با علوم و ارتباط قرآن با سایر کتاب‌های آسمانی نیز سخنی به میان آمده تا آمادگی لازم در خوانندگان و فراگیران محترم برای فهم آموزه‌ها و معارف قرآن کریم فراهم گردد.
۲. سعی شده است از طرح مباحث اختلافی خودداری گردد و در این موارد به طرح نظر مشهور میان اندیشه‌مندان قرآنی اکتفا شود. البته به صورت طبیعی شناخت برخی موضوعات علوم قرآنی بدون آگاهی از دیدگاه‌های متعدد امکان‌پذیر نیست، لذا در مواردی، ناگزیر به برخی اختلافات نظر اشاره شده است.
۳. با توجه به اینکه کتاب در پی «معرفی کلیاتی از دانش‌های قرآنی در حوزه‌های علوم قرآن، کلیات علوم تفسیری، مطالعات تطبیقی» بوده، هدف آن نیز «ایجاد آمادگی لازم در مخاطب برای آشنایی و فهم قرآن ارتقای سطح دانش مربیان قرآن کریم در این حوزه» است، لذا در حد ممکن تلاش شده تا مطالب، به صورت وصفی و به دور از ارائه‌ی تحلیل‌های علمی مطرح شود. البته در این خصوص نیز به ضرورت، در برخی موارد از این اصل عدول شده است.
۴. محتوای کتاب به صورت درس‌نامه و رپانزده درس تنظیم شده تا با تعداد جلسات یک ترم تحصیلی هماهنگ باشد. همچنین سعی شده در حد امکان، حجم مطالب همه‌ی دروس به یک میزان تدوین گردد تا نوعی توازن محتوایی نیز بین دروس برقرار گردد.
۵. در پایان هر درس، نموداری مشتمل بر چکیده‌ی مطالب درس در یک نگاه ارائه شده تا با مرور در آن، مطالب اصلی هر درس در ذهن فراگیران تداعی گردد.
۶. برای حفظ توازن در حجم مطالب اصلی هر جلسه‌ی آموزشی و نیز غیر ضروری بودن طرح برخی مطالب، در پایان برخی دروس، بخشی با عنوان «بیشتر بدانیم» در نظر گرفته شده که شامل پاره‌ای از مباحث تکمیلی آن درس است.
۷. از دیگر ویژگی‌های کتاب حاضر این است که افزون بر بیان دیدگاه‌های دانشمندان مسلمان، نظریات مستشرقان نیز به تناسب مباحث، هم در لابلای مطالب کتاب و هم در قالب یک درس مستقل ارائه گردیده و نقد و بررسی شده است.

۱. مطالب کتاب در سه بخش تنظیم و ارائه شده است. بخش اول، شامل مباحث نظری فهم و تفسیر قرآن است. در بخش دوم به مهم‌ترین موضوعات مرتبط با علوم قرآنی پرداخته شده است. بخش سوم نیز به برخی موضوعات تطبیقی و میان‌رشته‌ای قرآن اختصاص دارد. از این رو چنانچه زمان لازم برای پرداختن به همه‌ی موضوعات کتاب در اختیار نباشد، بر اساس اولویت مذکور تدریس شود و اگر سطح علمی مخاطبان، بالاتر از علوم قرآن مرسوم بود، تدریس بخش‌های اول و سوم در اولویت قرار گیرد.

۲. محتوای کتاب در سطح کارشناسی و تربیت مربی قرآن کریم، طراحی شده، لذا مناسب است در آغاز هر دهه‌ی آموزشی به سنجش اولیه‌ی اطلاعات فراگیران در این رشته پرداخته شود و در صورت نیاز، مطالعات مقدماتی، راهنمایی‌های لازم در این زمینه به فراگیران ارائه گردد. ۳. در پیش‌گفتار، در ضمن مطالبی با عنوان «هندسه‌ی دانش‌های قرآنی»، ساختار کتاب تشریح شده و مروری بر هندسه‌ی دانش‌های قرآنی نیز انجام شده است. مناسب است این قسمت به صورت پیش‌نیاز ورود به مباحث کتاب در نظر گرفته شده، در جلسه‌ی اول به فراگیران آموزش داده شود.

در پایان لازم می‌دانم از همه‌ی کسانی که در این اثبات نقش داشته‌اند قدردانی کنم. از معاونت محترم فرهنگی آستان مقدس حضرت معصومه علیها السلام، دوستان عزیزم در مرکز قرآن و حدیث، استادان بزرگوار و دوستان ارجمندی که در بازخوانی و تصحیح و یادآوری برخی نکات در این کتاب، بنده را مرهون کرامت خود قرار داده‌اند تشکر می‌کنم، به ویژه از حجج الاسلام آقایان علی قاسمی و ابوالفضل صبرعلی‌لو و نیز استاد بزرگوارم دکتر علی‌راد که سهم شایسته‌ای در تدوین این اثر ایفا نموده‌اند. همچنین از جناب حجت الاسلام احمدی شاهرختی که زحمت ویرایش این اثر را تحمل نموده‌اند قدردانی می‌کنم.

از همه‌ی استادان ارجمند و صاحب‌نظران گرامی استدعا دارم این نوشتار را با محدودیت‌های ذکر شده بررسی نموده، نقایص و کاستی‌های آن را به این جانب انتقال داده، بنده را در تصحیح و تکمیل این نوشتار، از دیدگاه‌ها و پیشنهادهای ارزشمند خویش محروم نفرمایند.

اللَّهُمَّ وَفَّقْنَا لِمَا تُحِبُّ وَتَرْضَى

محمد حسین رفیعی

قم - رمضان المبارک ۱۴۳۴ - تیرماه ۱۳۹۲

درآمد

هندسه دانش های قرآنی

هنگامی که قرآن کریم با معارف ناب و هدایت های بی بدیل انسانی در دل جاهلیت شبه جزیره حجاز نازل شد، شاید که بر کس تصور می کرد که این تحفه الهی در اندک زمانی، پایه رشد و ارتقای انسانیت در همه حوزه های اعتقاد و عمل می گردد. اما مسیر تاریخ نشان داد که قرآن کریم نه تنها در گذرانسان از جاهلیت به عقلانیت، بلکه در تحافتن و توسعه انواع دانش ها نیز نقش بی نظیری داشته است.

از عصر نزول قرآن کریم تا کنون، مطالعات و پژوهش های قرآنی، در ابعاد گوناگونی شکل گرفت؛ به ویژه در قرون دوم و سوم هجری، رشد عقل گرایی در عالم اسلام و پدایش منازعات مهم کلامی موجب گردید تا این کتاب آسمانی در حوزه های گوناگونی مطالعه و بررسی گردد. این مطالعات را به صورت کلی در سه قالب می توان شناسایی نمود:

۱. مطالعات درونی و محتوایی قرآن (تفسیر)؛

۲. مطالعات تطبیقی میان قرآن و سایر کتاب ها و دانش ها (مطالعات تطبیقی، زبان رشته ای)؛

۳. مطالعات بیرونی و پیرامونی قرآن (علوم قرآنی)؛

براین اساس، مطالعات و پژوهش های قرآنی در سه حوزه «تفسیر»، «علوم قرآنی» و «مطالعات تطبیقی و میان رشته ای» شکل گرفت و هسته اولیه این علوم پایه ریزی شد. البته در این میان، شناخت محتوایی و درونی قرآن کریم که علم «تفسیر» متکفل آن است، مهم ترین نوع شناخت قرآن کریم به شمار می رود.

اکنون دانش های فوق را در دو عنوان کلی «دانش های درونی» و «دانش های بیرونی» به اختصار

شرح می دهیم:

۱. دانش‌های درونی قرآن کریم (تفسیر)

دانش‌هایی که به درون و محتوای قرآن کریم اختصاص دارد، دو قسم است:

۱،۱. تفسیر

اولین مطالعات و پژوهش‌ها، در حوزه فهم معارف و آموزه‌های درونی قرآن کریم و در قالب «علم تفسیر» شکل گرفت. این پژوهش‌ها از باسابقه‌ترین پژوهش‌ها در حوزه مطالعات قرآنی به شمار می‌رود که از همان ابتدای نزول قرآن کریم با توجه به تأکید فراوان قرآن کریم بر تدبیر و فهم دقیق معارف آن، به شدت مورد علاقه مسلمانان صدر اسلام بوده است. در این راستا روایات تفسیری فراوانی از پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله و اهل بیت علیهم السلام به ویژه امام علی علیه السلام نقل شده است. در این نوع از شناخت قرآن، محتویات، معارف و مضامین والای این کتاب، مطالعه و مذاقه گردیده و از زمان نزول قرآن تاکنون، صدها کتاب در تفسیر قرآن کریم نگارش شده است.

۱،۲. بخشی از مطالعات تطبیقی و میان‌رشته‌ای

دسته دوم، دانش درونی قرآن که از قرن دوم هجری به بعد توسعه یافت، مطالعاتی بود که از پیوند قرآن با علوم مختلف، حاصل می‌شد. این دست از مطالعات «میان‌رشته‌ای» با توجه به تنوع ابعاد معرفتی قرآن کریم، به راحتی از قرآن دلیل استخراج بود. علمی که در این دسته از دانش قرآنی نقش داشته، قطع نظر از اینکه خاستگاه این علم، قرآن کریم بوده یا قرآن صرفاً رونق بخش این علوم بوده است، عبارتند از: دانش فقه، اصول فقه، کلام، تصوف و عرفان، علم اخلاق، ادبیات عرب (صرف، نحو، معانی، بیان، بدیع و بلاغت) و فلسفه. بر این اساس دانش‌ها نیز در تکوین و توسعه، مدیون قرآن کریم هستند؛ دانش‌هایی چون طب، علوم زیستی، نجوم، منطق، علم سیاست و علم الاجتماع. بخشی از تلاش‌های میان‌رشته‌ای و تطبیقی نیز به معارف والای قرآن کریم با کتاب‌های آسمانی موجود مانند تورات و انجیل می‌پردازد.

۲. دانش‌های بیرونی قرآن کریم

دانش‌های بیرونی و پیرامونی قرآن کریم نیز در چند گروه جای می‌گیرد:

۲،۱. علوم تفسیری

با توسعه دانش تفسیر، به تدریج پیرامون مسائل نظری آن، مباحث و موضوعات اساسی شکل گرفت؛ مباحثی چون امکان یا جواز فهم قرآن، چگونگی فهم آن، قواعد و مبانی فهم قرآن، منابع تفسیر و نیز روش‌ها و گرایش‌های تفسیری؛ که شناخت آنها مقدمه‌ای برای فهم و تفسیر قرآن تلقی می‌گردد. از

این مجموعه دانش‌ها به «علوم تفسیری» تعبیر می‌کنیم.

از آنجا که این دانش‌ها به صورت مستقیم ارتباطی با درون و محتوای قرآن ندارد، در گروه دانش‌های بیرونی قرآن کریم جای می‌گیرد.

۲.۲. بخشی از مطالعات میان رشته‌ای و تطبیقی

همان گونه که بیان شد، بخشی از مطالعات میان رشته‌ای، به بررسی درونی و بخشی از آن به بررسی مسائل بیرونی قرآن و مقایسه آن با مسایل بیرونی سایر کتاب‌ها می‌پردازد. قسم اخیر از مطالعات میان رشته‌ای در زمره علوم قرآنی جای می‌گیرد. بخشی از این مطالعات عبارتند از: تبیین ارتباط میان قرآن و علوم گوناگون، مقایسه کیفیت نزول قرآن و دیگر کتاب‌های مقدس، کتابت قرآن و سایر کتاب‌ها، مقایسه و تطبیق ساختار قرآن و سایر کتاب‌های آسمانی و...

شایان ذکر است که مطالعات میان رشته‌ای و تطبیقی، دانش مستقلی در کنار دانش‌های تفسیر و علوم قرآن نیست، بلکه بخشی از این دو دانش است، ولی چون بررسی‌های درونی و بیرونی قرآن کریم، تنها بخشی از موضوعات و مسائل آن را تشکیل می‌دهد نه تمام آن را، به صورت جداگانه از آن نام برده‌ایم.

۲.۳. علوم قرآنی

شاید متنوع‌ترین بخش از مجموعه دانش‌های بیرونی قرآن کریم، «علوم قرآنی» به معنای خاص آن باشد. این دسته از علوم به مجموعه دانش‌هایی اطلاق می‌شود که تحقیق و بررسی پیرامون قرآن کریم و معرفی ابعاد آن اختصاص دارد. این علوم به طور عمده به پرسش‌هایی از این قبیل پاسخ می‌دهد:

۱. قرآن چیست؟ از کجا آمده است؟ و با چه شرایط و ویژگی‌هایی نازل شده است؟

۲. چگونه کتابت می‌شود؟

۳. چگونه تلاوت می‌شود؟

۴. چه ویژگی‌هایی در بیان و ساختار بیانی دارد؟

۵. چه ویژگی‌های ذاتی دارد و چگونه خود را معرفی و اثبات می‌کند؟

ذیل هریک از این پرسشها، موضوعات عمیق و دقیقی بیان می‌گردد که هریک، خود علمی خاص در حوزه قرآن کریم است. دانشمندان علوم قرآن، این موضوعات را به تناسب ذوق و خلاقیت خود در دسته‌بندی‌های مختلفی ارائه کرده‌اند؛ اما در یک تقسیم‌بندی کلی، موضوعات علوم قرآن به صورت

۱. برای مثال، بدرالدین زرکشی در کتاب «البرهان فی علوم القرآن»، ۴۷ نوع از انواع علوم قرآنی را کنکاش می‌کند. پس از وی نیز

ذیل دسته‌بندی می‌شود:

۱. مباحث پیرامون چپستی قرآن کریم، مانند ویژگی‌ها، اسامی و اوصاف قرآن کریم، وحی و اقسام آن، تاریخ نزول، مکان نزول قرآن، چگونگی و دفعات نزول قرآن، طول زمانی نزول قرآن، ساختار ظاهری قرآن، تعداد سوره‌ها و آیات و سایر مباحث مطرح در این حوزه؛

۲. پژوهش‌های پیرامون تاریخ و چگونگی جمع و تدوین قرآن کریم؛

۳. علوم مرتبط با تاریخ قرائت و کتابت قرآن کریم، مانند شناخت حافظان و راویان قرآن کریم، اختلاف قرائات، قرائت‌های رایج، قرائات قابل قبول، قاریان مشهور قرآن، رسم و ضبط قرآن، تجوید و اصول قرائت، آداب تلاوت و ...؛

۴. پژوهش‌های مرتبط با ناسخ و منسوخ، محکم و متشابه، وجوه و نظایر، سوگندهای قرآن، امثال و حکم قرآن، حقیقت و مجاز، تشبیه و استعاره، کنایه، مقدم و مؤخر، مجمل و مبین و بسیاری از موضوعات مرتبط با شیوه بیانی و خطابات قرآنی؛

۵. مطالعات مرتبط به قوام قرآن کریم و آنچه قرآن، خود را با آن اثبات می‌کند؛ مانند مباحث مرتبط با این «اعجاز قرآن» پژوهش‌های مربوط به عدم تحریف قرآن کریم.

با این بیان، «علوم قرآنی» محسوب می‌شود، ای از دانش‌های مرتبط با قرآن کریم است که موضوع آن در موارد زیادی از یکدیگر متمایز است؛ پس از آنجا که محور همه این مسائل و موضوعات، خود قرآن کریم است، جملگی (با اندکی تسامح) در ردیف «علوم قرآنی» قرار می‌گیرند. آشنایی با هریک از این دانش‌ها، به گونه‌ای در فهم و شناخت محرابی قرآن، مؤثر است.

اهداف و ساختار محتوایی کتاب حاضر

مطالب کتاب را در سه بخش «دانش‌های تفسیری»، «دانش‌های پیرامونی (علوم قرآنی)» و «دانش‌های میان رشته‌ای و تطبیقی» به ترتیب ذیل پی‌گیری می‌کنیم تا زمینه آشنایی خواننده محترم با قرآن کریم به صورت منطقی فراهم گردد:

بخش اول: دانش‌های تفسیری: در این بخش به ویژگی‌های معرفتی قرآن، ضرورت و امکان شناخت قرآن، مبانی و قواعد فهم قرآن و نکاتی پیرامون روش‌ها و گرایش‌های تفسیری قرآن کریم اشاره می‌شود.

بخش دوم: دانش‌های پیرامونی (علوم قرآنی): مجموع مطالب این بخش در هفت درس تنظیم شده و دربردارنده مهم‌ترین موضوعات علوم قرآنی است. در این بخش سعی شده مطالب مربوط به

جلال الدین سیوطی در قرن نهم هجری، در کتاب «الاتقان فی علوم القرآن» مجموعه علوم قرآن را در ۸۰ نوع مطرح کرده است.

نزول قرآن تا زمان پیدایش اختلاف قرائات به صورت سیرتاریخی در سه درس بررسی گردد و پس از آن در چهار درس بعدی، به ساختار ظاهری قرآن، سبک بیانی، ساختار دلّالی و ویژگی‌های ذاتی قرآن کریم پرداخته شود.

نکته:

معمولاً اصطلاح «علوم قرآنی» در منابع مرتبط، به مجموعه دانش‌هایی اطلاق می‌شود که منجر به شناخت بیرونی و پیرامونی از قرآن می‌شود، اما در تقسیم‌بندی این کتاب، در کنار علوم متداول و معروف، «علوم تفسیری» و «مطالعات میان‌رشته‌ای» نیز افزوده شده و از نگاه ما، همه این دانش‌ها در معنای عام، «علوم قرآنی» است؛ ولی از آنجا که در بخش دوم کتاب به دانش‌هایی که در اصطلاح رایج، به «علوم قرآن» شهره است، پرداخته شده، برای نام‌گذاری این بخش، مسامحتاً از اصطلاح «علوم قرآنی» و «دانش‌های پیرامونی» استفاده کرده، از آن، معنای خاص را اراده نمودیم، نه معنای عام را که شامل علوم تفسیری، مطالعات میان‌رشته‌ای می‌گردد.

بخش سوم؛ دانش‌های میان‌رشته‌ای و تطبیقی: در بخش سوم، با توجه به ظرفیت‌های بالای قرآن کریم در حوزه‌های مختلف علمی، استفاده از میان قرآن و علوم را بیان، و سپس بررسی تطبیقی قرآن کریم و سایر کتاب‌های آسمانی را پی خواهیم گرفت. در پایان نیز موضوع مستشرقان، دیدگاه‌ها و انگیزه‌های آنان در مطالعات قرآنی تبیین می‌گردد.

البته مباحث تطبیقی و میان‌رشته‌ای قرآن، بسیار فراتر از چیزی است که در این کتاب مطرح می‌شود، چرا که تبیین نسبت قرآن با هریک از کتاب‌های آسمانی و همچنین بیان نسبت قرآن با هریک از علوم، به تنهایی منجر به پژوهش مفصلی خواهد شد. به عبارت روشن‌تر، به تعداد هریک از علوم، می‌توان مطالعه میان‌رشته‌ای و تطبیقی انجام داد، اما در این کتاب صرفاً گزارش کلی از کیفیت ارتباط قرآن کریم با علوم و مقایسه آن با سایر کتاب‌های آسمانی ارائه می‌شود تا زمینه‌آشنایی بیشتر خوانندگان محترم با ظرفیت‌های بین‌رشته‌ای قرآن کریم فراهم گردد.

مقدمه

در طول تاریخ، هیچ کتابی به اندازه‌ی قرآن کریم بر زندگی انسان‌ها تأثیرگذار نبوده است. این کلام خداوندی، همه اصول، اعتقادات و اندیشه‌هایی را که یک انسان در زندگی دنیوی برای رسیدن به سعادت و کمال، بدان نیاز دارد بیان کرده است. در این کتاب، اصول تربیت اخلاقی و نظامات اجتماعی، خانوادگی، فرهنگی و اقتصادی و هرآنچه نظام «زندگی انسانی» را سامان می‌دهد، بیان شده است. البته به صورت اصولی و بر فروع و بیان جزئیات رفتار زندگی انسان را به سنت و شارحان پاک و معصوم خود واگذار کرده است. بنابراین، قرآن، چه در حوزه اعتقاد و اندیشه و چه در حوزه عمل و رفتار، دارای تعالیم ارزشمندی است.

از ویژگی‌های این کتاب انسانی، هماهنگی آن با فطرت انسانی است. معارف ناب و زلال قرآن به گونه‌ای طراحی و عرضه شده که بدان فطرت پاک هر انسانی برای ادراک و کار بست آن تمایل نشان می‌دهد و هر انسان آزاداندیشی به راحتی با معارف و هدایت‌های آن انس پیدا می‌کند.

لزم شناخت قرآن و نیز امکان و چگونگی شناخت آن برای افراد مختلف، مباحثی است که در این بخش به بررسی آن می‌پردازیم.

در این بخش به صورت کلی به این پرسش‌ها پاسخ داده می‌شود:

۱. قرآن کریم دارای چه ویژگی‌های منحصر به فردی است؟
۲. چرا شناخت قرآن برای ما لازم است و اساساً آیا شناخت قرآن کریم که کلام بشر نیست، برای ما ممکن است؟ آیا فهم قرآن برای همه‌ی افراد، مقدور است یا برای برخی افراد؟ دیدگاه‌های مختلف در مورد امکان و جواز شناخت قرآن چیست؟
۳. برای فهم کلام خدا چه مقدمات و شرایطی لازم است؟
۴. در نهایت نیز به بررسی موضوع تفسیر قرآن و گزارش سیر تاریخی تفسیر و معرفی برخی متون در این زمینه پرداخته شده است.